

PER LINDSTRÖM

Att kunna göra som man vill

- Med den här biljetten kan jag åka så långt jag vill.
- Nähä, den räcker bara till Flen.
- Ja, men jag vill inte åka längre.

Låt P vara en person (agent), H en (generisk) handling och S den situation i vilken P befinner sig vid en viss tidpunkt. Det kan då tänkas att:

(1) P kan utföra H i S.

(När det inte medför några nackdelar kommer jag i det följande att använda formuleringen (1) snarare än t ex "P kunde utfört H i S" även om P inte utför H.) Den här avsedda betydelsen av "kan" är den i vilken "bör implicerar kan", m a o (1) innebär att det i S står i Ps förmåga att utföra H.

En s k *konditional* analys av (1) är av formen:

(2) Om C är fallet i S, så utför P H i S.

(2) skall uppfattas så att det, om det i S inte är fallet att C, gäller att om C varit fallet i S, så skulle P utfört H.

Följande reflektioner över innebörden i (1) och (2) är delvis inspirerade av kapitel 5 (Performability) i Erik Carlsons bok "Consequentialism Reconsidered" (CR) (Kluwer, 1995), närmare bestämt s 71–82.

I (2) måste man förstas skilja mellan situationen S och villkoret C: det är ju fråga om vad P kan göra i den situation han befinner sig i, dvs S, och inte i någon annan situation, som han eventuellt kunde befunnit sig i (vid samma tidpunkt). Man kan t ex av det faktum att P utför en viss prestation H under dödligt hot (med åtföljande ökad adrenalininsöndring) inte dra slutsatsen att P kunnat utföra H i samma situation minus hotet ifråga. Till S måste vi alltså också räkna det (fysiska och psykiska) tillstånd som P befinner sig i vid den aktuella

tidpunkten. Villkoret C, å andra sidan, skall vara sådant att det i en och samma situation S kan vara uppfyllt eller inte uppfyllt.

En instans av (2), som föreslagits av bl a Moore är:

(3) Om P i S väljer att utföra H, så utför P H i S.

För Moore var, emellertid, (3) inte en analys av (1) utan ett (legitimt) sätt, bland andra, att uppfatta (1) (se nedan).

Om man uppfattar (3) på vanligt sätt, är (3) bara ett annat sätt att att säga att det i S är P som bestämmer hur han handlar, bl a om han skall välja H eller inte; han gör som han behagar (vilket inte betyder att han finner behag i det han gör). (3) är då endast skenbart (språkligt sett) en konditional sats och det är av detta (och andra) skäl knappast adekvat att betrakta (3) som en analys av (1).

Om (3) skall vara en analys av (1) tycks det vara nödvändigt att i stället uppfatta Ps väljande av H som en separat handling. Men man kan då bl a fråga sig om P i S kan välja (i denna mening) att utföra H. Enligt (3) skulle detta betyda att P väljer H om han väljer att välja H; etc, etc. Knappast tillfredsställande. Detta är standardinvändningen mot Moores teori. Och liknande invändningar kan riktas mot varianter av (3) där "välja" ersatts av något annat handlingsverb som "försöka", "anstränga sig", etc.

Vi kan alltså (möjligen) urskilja två olika betydelser av "välja", som vi betecknar med "välja₁" respektive "välja₂". Endast den senare av dessa kan uppfattas som refererande till en handling.

Carlson tänker sig att man kan undgå svårigheter av detta slag genom att i (3) ersätta "välja" ("choose") med "vilja" ("want"): man kan ju, tycks det, inte fråga om P kan vilja H (i S). Resultatet är då:

(4) Om P i S vill utföra H, så utför P H i S,

en annan instans av (2).

Carlson finner emellertid inte heller denna analys adekvat – (4) implicerar inte (1) – och leds till slut till följande (i vidare mening) konditionala analys (med "vid t" i stället för "i S"):

(5) (i) P befinner sig i S inte i ett tillstånd som är i relevant mening oförenligt med att vilja utföra H och (ii) om P i S vill utföra H, så gör han det.

Men de möjligheter som (5) (i) är avsett att gardera mot kommer inte att spela någon roll i den fortsatta diskussionen; jag kommer därför att uttrycka mig som om (4) vore Carlsons analys av (1).

Ett problem (bland andra) med Carlsons analys är att det inte är klart hur "vill" skall förstås. Två olika betydelseerna av detta ord illustreras i ovanstående lilla dialog. Där används "vill" först i en betydelse ($vill_1$) och sedan i en annan ($vill_2$). Den relevanta skillnaden mellan dessa båda betydelser är förstås att vad jag $vill_1$ är något jag själv bestämmer medan detta inte gäller om vad jag $vill_2$. (Det engelska "want" uppvisar samma dubbeltydighet.)

"Vill₁" är inte en beskrivning av ett (mentalt) tillstånd. Om vi uppfattar "vill" på detta sätt, är (4) bara en omskrivning av (1) och alltså inte någon analys, i egentlig mening, av (1).

Låt oss alltså anta att "vill" i (4) betyder $vill_2$. Det faktum att P (inte) $vill_2$ H innebär att P befinner sig i ett visst (mentalt) tillstånd. Detta tillstånd ingår i situationen S. Antag att P i S inte $vill_2$ och inte utför H. Att P kunde utfört H i S innebär då enligt (4) att P skulle utfört H om han velat₂ detta, dvs befunnit sig i *en annan* situation. Men det är, som sagt, inte så vi normalt förstår (1). Att P (i S) kunde utfört H varken implicerar eller impliceras av att P skulle utfört H om han velat₂ det.

Det som Carlson tänkte sig skulle tala för analysen (4), jämförd med (3), nämligen att "väljer", som tänks beteckna en handling, ersatts med "vill" som tänks beteckna ett tillstånd, är alltså i själva verket ett avgörande skäl *mot* denna analys. Och detta gäller alldeles oavsett vad man tycker om (3).

Carlsons manöver, att i (3) ersätta "välja" med "vilja", leder alltså inte till målet. Avsikten är att undvika standardinvändningen mot Moores teori. Men det problem som intresserade Moore är inte riktigt detsamma som det Carlson diskuterar. Moore ville visa att det finns ett (legitimt) sätt att uppfatta (1) sådant att det skulle kunna vara sant att P kunde handlat annorlunda än han faktiskt gjorde även om världen är (vore) deterministisk (samtidigt som (1), också enligt Moore, kan uppfattas så att detta inte gäller). Och han föreslog (3) som ett sådant sätt att uppfatta (1). Denna teori träffas av standardinvändningen, och Moore medgav, när detta väl påtalats för honom, att hans teori var otillfredsställande.

Carlson å andra sidan tycks diskutera huruvida (3) är en korrekt

analys av (1) mot bakgrund av våra vardagliga förställningar om oss själva, alltså bl a att vi har den sorts frihet, som Moore inte hade rätt att förutsätta. Begreppet *förmåga* är ju inte tillämpligt på deterministiska varelser (förmåga är inte detsamma som prestanda); sådana varelser (mekanismer) kan inte välja, försöka, anstränga sig, eller överhuvudtaget utföra några handlingar.

Detta innebär att det inte är helt korrekt att säga att det är orättmätigt att beskylla en deterministisk varelse för att "han" inte handlade annorlunda; det är, skulle jag vilja påstå, inte ens meningsfullt.

Antag nu att P är en fri agent och att han (i S) är medveten om (möjligheten att utföra) H. Kan man då ställa frågan om P (i S) kan välja (välja₂) att (försöka etc) utföra H? Det tycks inte så. ("Försöka kan man alltid.") Det tycks finnas handlingar (om det ens är fråga om handlingar) om vilka det inte är rimligt (eller ens meningsfullt?) att fråga om en fri agent kan utföra dem, dvs om det står i denne agents förmåga att utföra dem, handlingar som i någon mening är av svårighetsgraden noll, som alltså är sådana att blotta faktum att P är en fri agent implicerar, kanske till och med består i, att han kan utföra dem; dock inte riktigt i den mening av "kan" som förutsätts i (1).

Att ställa frågan huruvida P, som (implicit) förutsätts vara en fri agent, kan välja etc att ... innebär alltså att fråga om P uppfyller ett villkor han förutsätts uppfylla, ett villkor som kanske till och med är nödvändigt för att "kan" i den avsedda meningen skall vara meningsfullt tillämpligt på P. Det är då kanske inte så underligt att frågan verkar egendomlig och inte har något förnuftigt svar.

Om detta är riktigt kan alltså standardinvändningen mot Moores teori inte riktas mot (3) som en analys av (1) inom ramen för våra vardagsföreställningar. Och därmed bortfaller skälet till Carlsons manöver, att ersätta (3) med (4).

Man kan kanske till och med tänka sig att (3) (med "väljer" tolkat som väljer₂) plus ytterligare något villkor svarande mot (5) (i) t ex att P är i S medveten om (möjligheten att utföra) H, är en korrekt analys av (1) förutsatt alltså att vi begränsar oss till handlingar som kan anses kräva en viss prestationsförmåga. Men (3) är då inte någon särskilt upplysande analys. Att P kunde utfört H skulle ju då uttryckas av den kontrafaktiska konditionalen:

(6) P skulle utfört H om han i S valt, att göra det.

Men kontrafaktiska konditionaler är inte lätta att förstå. Och grunden till att (6) (eventuellt) är sann tycks ju, som vi normalt uppfattar saken, vara just att P i S kunde (hade förmågan att) utföra H. Utan denna grund tycks (6) sväva fritt utan någon kontakt med verkligheten och det är då oklart vad det innebär att säga att (6) är sann (respektive falsk). Och Stalnaker-Lewis' teori för kontrafaktiska satser, som Carlson stödjer sig på, är inte tillräcklig för att tilldela (6) ett bestämt sanningsvärde: den relativa likhetsrelation (mellan möjliga världar) t ex, som postuleras i denna teori, är alldeles för obestämd. (Denna invändning kan förstås riktas mot alla konditionala analyser av (1), bl a (4).)

Detta alltså under förutsättning att det inte är meningsfullt att fråga om P i S kan välja att etc. Men antag nu motsatsen. Då följer, tycks det, att det inte finns någon konditional analys (2) av (1). (K Lehrer har tidigare kommit till samma slutsats (CR, s 73–74) men på helt otillräckliga grunder.) Antingen innebär då C att P utför en viss handling och analysen leder till en oändlig regress, eller så innebär C att P befinner sig i ett visst tillstånd, men detta faktum är en del av S och är alltså inte ens en instans av C. Alltså finns ingen konditional analys av (1). (Och vad som återstår av C, när man tänker efter, påminner allt mer om Cheshirekattens leende.)

Dessutom är Carlsons analys och andra (konditionala) analyser av (1), som (3) och (4), baserade på en alldeles missvisande, närmast "mekanisk", bild av (vår bild av) förhållandet mellan vad vi "vill", vad vi kan och vad vi gör, en bild som kan förefalla acceptabel (endast om man blandar samman $vill_1$ och $vill_2$). (Denna sammanblandning spelar också stundom en fatal roll i diskussioner av "viljans frihet": av att P handlar som han $vill_2$ sluter man sig till att han "gör som han vill" (dvs $vill_1$) och alltså är fri i den relevanta meningen.) Carlson, och många med honom, menar t ex att "viljanden" ("wants") är, och detta är ett begreppsligt faktum, nödvändiga villkor för avsiktliga handlingar ("intentional actions"), att det finns en "nödvändig kausal förbindelse" ("necessary causal connection") mellan viljanden och handlingar" (CR, s 73). Men antag att P kan göra "som han vill". Av att P $vill_1$, H följer då (trivialt) att han utför H, men detta följer inte av att han $vill_2$ H.

Eller vi kanske måste medge att våra intuitioner på den här punkten är en smula oklara, kanske till och med inkonsekventa. (Och filosofin har, såvitt jag vet, inte bidragit stort till att reda ut begreppen.) Det

verkar kanske konstigt att P vill₂ en viss handling men fullt frivilligt gör något annat, som han inte vill₂: det tycks följa av att P utför H att han, åtminstone i någon mening, vill₂ H. Men samtidigt strider det mot vår föreställning om oss själva som fria agenter att vi tvunget måste handla som vi vill₂, dvs att våra handlingar skulle vara (till och med begreppsligt) determinerade av vad vi vill₂, där detta är något som vi inte själva bestämmer över. Det betraktas ju t ex inte som något godtagbart försvar för en mindre lämplig handling H att man ville₂ H.